

A REGIONÁLIS TUDOMÁNY ÉS INTÉZMÉNYRENDSZERE

(Regional Science and Its Institutional System)

(Beköszöntő az Ifjú Regionalisták II. Konferenciájára –

Győr, 2000. június 1-2.)

RECHNITZER JÁNOS

A területi tudomány többségében a társadalomtudományokban alkalmazott eljárásokra építi kutatási módszertanát, de a térbeli viszonylatok miatt számos természettudományi közelítést, törvényszerűséget, analógiát, sőt szemléletmódot is használnál vizsgálati szempontjai között. A sokoldalú közelítési módok mellett további jellemzője *a területi tudománynak, hogy a térben zajló társadalmi, gazdasági folyamatokat megpróbálja komplexen kezelni, keresve azok földrajzi meghatározóin túl a közgazdasági, szociológiai, politikai, történeti, de műszaki, urbanisztikai, környezeti elemeit is, s ezek együtteséből következtet a jelenségek és a folyamatok alakulására, azok változására, törvényszerűségeire.* Kutatásai során éppen arra keresi a választ, hogy a társadalmi, gazdasági jelenségek milyen sajátosságokat mutatnak a különféle térbeli dimenziókban, miként határozzák meg a térbeli viszonyok ezen tényezők szerkezetét, szereplőit, miként hatnak azok viselkedésére, akcióira. Azt elemzi e tudományterület, hogy a gazdaság felszereltsége, a társadalom aktivitása és mindezek területi sajátosságai között milyen összefüggések mutathatók ki, illetve a területi egységek műszaki felszereltsége, ellátottsága mennyiben befolyásolja, erősíti vagy gyengíti a gazdaság fejlődését, átalakulását, modernizációját.

Alapdiszciplínának a *földrajztudományt* tekintjük, azon belül is a gazdaság- és társadalomföldrajzot. Mindezek közelítéseiben azonban nagyon határozottan teret nyert a *közgazdaságtudomány, a szociológia, az államtudományok, az utóbbi évtizedekben a politológia, és természetes szövetségesként folyamatosan érvényesül a történettudomány hatása.* A másik oldalról a *műszaki tudományok* formálták a regionális tudományt, hiszen az építészet, az urbanisztika, de az infrastrukturális rendszerekkel foglalkozó diszciplínák (pl. a közlekedéstudomány) is erősen befolyásolták az elméleti alapok és módszerek alakulását, míg az elmúlt évtizedekben éppen a *környezettudományi* eredmények azok, amelyek nélkül ma már nem lehet és nem szabad igényes területi kutatásokat folytatni.

A magyar területi tudomány megteremtése hosszú időt vett igénybe, hiszen a hatvanas évek végétől – a centralizált gazdasági irányítás szűnésével – hasznossága, fontossága egyre nagyobb politikai elismerést nyert a Magyar Tudományos Akadémián belül is. Ezekben az években erősödött a felismerés az interdiszciplináris probléma-területek befogadása iránt. Erdei Ferenc vezetésével az évtized végétől

működött egy elnöki Területfejlesztési Bizottság, amely azzal is ösztönözte a területi kutatásokat, hogy részt vett a pécsi székhelyű Dunántúli Tudományos Intézetnek mint a magyar területfejlesztési alapkutatásokkal foglalkozó akadémiai intézet új kutatási profiljának a kidolgozásában (1972, intézetigazgató Bihari Ottó, az MTA tagja). A hatvanas évek közepétől (1966) a magyar kutatók bekapcsolódtak a Regional Science Association (RSA) nevű nemzetközi tudományos szervezetbe, annak magyar tagozatának létrehozásával (első elnöke Kádás Kálmán). Rendszeresen részt vettek a nemzetközi programokban, az RSA pedig eddig három európai konferenciát rendezett Budapesten (1976-ban, 1980-ban és 1985-ben, a társaság fennállása 25. évfordulójának tiszteletére szervezett jubileumi konferenciát is). A hetvenes évek végén és a nyolcvanas évek elején egyre nagyobb volt már az igény a területi kutatások iránt, melyek megalapozásában az intenzív nemzetközi kapcsolatok is segítettek. Az Akadémia 1984-ban a korábbi bázisintézetre építve létrehozta az MTA Regionális Kutatások Központját mint a hazai területi kutatások országos hálózatát, hiszen megalakulásakor az intézetnek a Pécsi székhelyen kívül voltak egységei Kecskeméten, Békéscsabán és Budapesten. A megerősödött intézeti háttér, de a tudományterület egyre látványosabb fejlődése, eredményeinek elismerése is (a 25. jubileumi RSA konferencia megrendezése Budapesten 1985-ben, egyre több szakkönyv megjelenése, hazai konferenciák stb.) azt követelte meg, hogy az Akadémián belül is intézményesüljön a területi tudomány. Így 1986 őszén megalakult a IX. és a X. osztály közös új tudományközi bizottsága, az MTA Regionális Tudományos Bizottsága 20 taggal (elnök Enyedi György, az MTA r. tagja).

A területi tudomány másik iránya a településfejlesztést és tervezést fogta át, amely döntően a nagymúltú Városépítési Tudományos Intézet (VÁTI) tevékenységében csúcsosodott ki. Az Intézet mint a korábbi építésügyi kormányzat háttérintézete jelentős szakmai bázissal rendelkezett, és az alkalmazott kutatási megbízásokhoz számos kutatási programot folytatott. Ezek a programok hozzájárultak a magyar településhálózat összefüggéseinek alapos feltárásához éppen úgy, mint a települési és a területi kutatások módszertani bázisainak megerősítéséhez.

Az intézményi bázis és a tudományterület szürkeállománya

A tudományterület akadémiai bázisintézménye az 1984-ben alakult MTA Regionális Kutatások Központja (Pritz 1995). Az Intézet nevéhez és kutatási témájához méltóan regionális, hiszen központja Pécsen található, és az országban négy intézet működését fogja át, amelyek együttesen kilenc városban¹ működtetnek kutatási egységeket. A kutatási témák kimondottan interdiszciplinárisak, hiszen a posztoszocialista Kelet-Közép-Európa új regionális és urbanizációs folyamataitól kezdve az európai integrációs lehetőségeken vagy az önkormányzati rendszer kutatásán át, egészen a területi tudomány és gazdaságtan alapkérdéseinek vizsgálatáig terjed, s mindezek folyamatosan bővülnek, pl. a hátrányos helyzetű térségek megújítási programjainak kidolgozásáig vagy az innovációk térbeli terjedésének elemzéséig. Az Intézetben 53 kutató dolgozik, ebből egy fő az MTA tagja, öt fő az MTA

doktora, 27 fő a tudomány kandidátusa és jelenleg 8 tudományos cselekmény (kandidátusi értekezés, PhD. fokozat) áll védés alatt, a minősítettek aránya 58,5%.

Az Intézetben folytatott tudományos kutatások jelentős része közvetlenül alkalmazott kutatás, így azok eredményeit a központi kormányzati szervek éppen úgy felhasználják, mint a területi és helyi önkormányzatok, de egyre nagyobb a regionális kutatások iránt az érdeklődés a különféle gazdasági szervezetekben is (pl. bankok, biztosító társaságok, telefontársaságok). Az Intézet és önállóan gazdálkodó szervezeti egységei lényegében ezekből az alkalmazott kutatási megbízásokból tudják biztosítani a működésükhöz szükséges anyagi forrásokat, hiszen a költségvetési támogatások aránya az összes bevételen belül már csak 40% körül van.

Az MTA RKK-n kívül napjainkban szervezett és célirányos területfejlesztési kutatások a Városépítési Tudományos Intézet Kht.-nál illetve néhány felsőoktatási tanszéken folynak. Az elemzések a településhálózat változási irányait, azok törvényszerűségeit követik nyomon, és kiterjednek a területfejlesztés környezeti és infrastrukturális rendszereinek elemzésére. A programok a különféle kormányzati megbízásokhoz is kötődnek, illetve néhány – sajnos nem nagy számú – országos területfejlesztési kutatási pályázathoz. A Központi Statisztikai Hivatal területi statisztikai egysége módszertani elemzéseket végez (a területi GDP kiszámításának eljárása, Európai Unió területi statisztikai rendszerének adaptálása), míg több egyetem (ELTE, BKÁE, Pécsi Tudományegyetem, Szegedi Tudományegyetem, Debreceni Egyetem) gazdasági és társadalomföldrajzi tanszékén folyó kutatások között több esetben találhatunk kapcsolódási pontokat a területfejlesztéssel. A területi kérdések iránti igények növekedése több profitorientált gazdasági szervezet létrehozását ösztönözte, illetve a korábbi tervező–elemző intézményekből váltak ki kisebb-nagyobb gazdasági társaságok. Ezekben a szervezetekben (Városkutató Kft., Quo Vadis Consulting Kft., Urs Kft. stb.) is több kutató dolgozik, akik folyamatosan tartják a kapcsolatot a szakmai bázisintézményekkel, részt vesznek a különféle tudományos rendezvényeken, fórumokon.

A területi tudományt művelők száma az akadémiai kutatóintézetet, az egyetemi tanszékeket, a nonprofit és a profitorientált szervezeteket is figyelembe véve Magyarországon 100–130 főre tehető, ennek a létszámnak közel a fele tudományos minősítéssel rendelkezik, és rendszeresen részt vesz valamilyen tudományos akcióban. Az MTA szervezetén belül a VI. Műszaki Tudományok Osztályához tartozó Településtudományi Bizottság (8 tag), a IX. Gazdaság- és Jogtudományi Osztályhoz tartozó Regionális Tudományos Bizottság (14 tag) és a X. Földtudományok Osztályához tartozó Földrajzi Tudományos Bizottság I. (gazdaság- és társadalomföldrajzzal foglalkozó tagok száma 39 fő) együttesen alkotják a területfejlesztéssel foglalkozó minősített (tudomány doktora, kandidátusa, PhD.) kutatói kört.

A területfejlesztéshez kapcsolódó felsőfokú képzés szervezeti rendszere nem tekinthető kialakultnak. A hetvenes évek elején még volt a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen olyan szak, amely a területfejlesztéshez kapcsolódott, ám a nyolcvanas évek elejére ez a specializáció megszűnt. Az alapiszciplinákban, így a közgazdaságtanban, a geográfiában, a szociológiában, az állam- és jogtudományban

valamint a műszaki tudományokon belül az építészetben, az infrastrukturális rendszerekhez kapcsolódó mérnöki tudományokban szerzett egyetemi képzéssel rendelkeznek a tudományterület hazai művelői. Kiegészítő, posztgraduális képzés működik a Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karán és az ELTE Szociológiai Intézete által szervezett négy vagy hat féléves kurzusokon². Nem fő szakként, hanem kiegészítő másodszakként, szakirányként a területi tudomány különféle közelítése az egyetemi graduális oktatásban megjelenik (Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karán területfejlesztési szakirány az MTA RKK Dunántúli Tudományos Intézetének részvételével, az ELTE, PTE, SZTE, DTE geográfusképzésében van jelen a településfejlesztési szakirány). A főiskolák közül a Széchenyi István Főiskola Közgazdasági Fakultásán 1990 óta működik a Településgazdász szakirány, ahol a területi tudomány gyakorlati alkalmazását oktatják az MTA RKK és a főiskola által alapított közös – Nyugat-magyarországi Tudományos Intézetére épülő – tanszék irányításával. Egyre több egyetem és főiskola különféle, inkább a társadalomtudományokhoz, de a mérnöki tudományokhoz is kapcsolódó fakultásain jelennek meg olyan tantárgyak (pl. regionális gazdaságtan, területfejlesztés, regionális politika), amelyek a területi tudományok egyes elemeit, fontosabb részterületeit oktatják³.

A területi tudományt megcélzó doktori program (Regionális gazdaságtan és regionális politika PhD.) 1995 óta működik a Janus Pannonius Tudományegyetem (jelenleg Pécsi Tudományegyetem) Közgazdaságtudományi Karán, amelyhez TEMPUS⁴ program is kapcsolódott.

A kutatói és oktatói kapacitáson kívül szólni kell arról, hogy a területi tudomány gyakorlati művelőinek száma érzékelhetően növekedett a kilencvenes évek elejétől. A területi és helyi önkormányzatok, a különféle decentralizált kormányzati szervek, a térségek, települések fejlesztésével foglalkozó vállalkozások, intézmények, különféle nonprofit szervezetek egyre nagyobb számban alkalmaznak olyan szakembereket, akik érdeklődnek a területi folyamatok iránt. Vélhetően a társadalmi decentralizáció növekedésével a gyakorlati szakemberek száma is emelkedik, így a tudományterület iránti érdeklődés fokozódásával számolhatunk.

Tudományos publikációk, nemzetközi kapcsolatok

A regionális tudomány hazai folyóirata az 1987-től megjelenő Tér és Társadalom, amit az MTA Regionális Kutatások Központja ad ki, az MTA IX. Osztálya (1996-tól) és a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium (2000-től) anyagi támogatása mellett. A folyóirat évente négy számot jelentet meg, így összességében 20–25 tanulmánynak illetve további 10–15 közleménynek nyújt megjelenési lehetőséget. Az előfizetők tábora 200 és 300 között mozog, az átlagosan 700 példányban megjelenő tudományos periodika eljut a szakterület iránt érdeklődőkhöz, egyedi terjesztéssel. Az 1990-ben alapított Comitatus, a megyei önkormányzatok szakmai folyóirata (évente 12 szám) is rendszeresen helyet ad a területfejlesztéssel foglalkozó elméleti és módszertani tanulmányoknak. A Falu Város Régió folyóirat (évente 6 szám) szintén rendszeresen közöl kisebb terjedelmű elméleti és alkalmazott kutatási

eredményeket, illetve igényes mellékletei a téma iránt érdeklődőknek szakirodalmi eligazítást nyújtanak. Több társadalomtudományi folyóirat ad közre területi tudományhoz kapcsolódó cikkeket, azonban ezek többségében nem elméleti jellegű tanulmányok, hanem a hazai vagy nemzetközi területi folyamatok áttekintése, azok egy-egy aktuális metszetének (önkormányzati rendszer, településhálózat, térségi válságok, regionális politika, foglalkoztatás területi kérdései stb.) bemutatása, értékelése. A területi tudomány hazai művelését mind a kutatásban, mind az oktatásban nagyban gátolja, hogy magyar nyelven elméleti megalapozó munka még kis számban olvasható. A szakmai körök nem kezdeményezték eddig a jelentősebb külföldi szakma alakító művek lefordítását, nincsenek rendszerező jellegű kézikönyvek, módszertani kiadványok. Ezek hiányában a tudományterület ismereteinek, különösen az oktatásban való elterjesztése akadályokba ütközik. A kilencvenes évek elejétől magyar szerző tollából több elméleti és rendszerező monográfia, tanulmánykötet jelent meg, azonban ezek sem tudják pótolni azt a hiányt, ami a tudományterület mélyebb szakmai megalapozását, s egyben – éppen a társadalmi igények változása miatti – intenzívebb terjesztését szolgálja. Az MTA RKK a Dialóg Campus Kiadóval közösen 1999-től megjelenteti a *Studia Regionum* sorozatot, amelyben eddig öt kötet kiadására került sor, és évente egy-két további kötet várható, így megindult a monográfiák megjelentetése, ami nagyban hozzájárul a tudományterület mélyebb elméleti megalapozásához.

A szakma nemzetközi kapcsolatai részben intézményesek, részben pedig a kutatókhoz kötődnek. A területi tudomány nemzetközi szervezetének – az European Regional Science Association (ERSA) – magyar tagozatában 10–20 fő között van a regisztrált tagok száma, az éves európai közgyűlésen 3–5 magyar előadás is elhangzik, így biztosított a képviselő a nemzetközi szervezetben. Az ERSA Végrehajtó Bizottságának magyar tagja is volt 1990–1994 között, ám az ERSA magyar tagozata évek óta nem volt képes megújulni, részben szervezeti, részben személyi problémák miatt.

Több nemzetközi folyóirat szerkesztő bizottságában találhatók magyar kutatók, magyar szerzőktől ezekben a kiadványokban jelennek meg közlemények. Ugyan a vezető regionális tudományos folyóiratokban az elmúlt három esztendőben magyar szerző nem publikált, de számos tanulmánykötetben adták közre a területi tudomány képviselői a magyarországi kutatási eredményeket.

A regionális tudomány új kihívásai

A regionális tudomány iránti társadalmi igény egyre látványosabban növekszik. Ma már nem lehet egyetlen társadalmi kérdést sem eldönteni a területi összefüggések elemzése nélkül, ugyanakkor a kilencvenes évek végének politikai döntéseiben visszaszorult a decentralizáció iránti igény, miközben ennek intézményrendszere egyre látványosabban keresi a helyét a hazai közigazgatásban.

A regionális tudomány már a kilencvenes évek elejétől intenzíven foglalkozik az Európai Unió csatlakozására való felkészüléssel, illetve a regionális politika és intézményrendszer adaptációjával, az alapelvek és a gyakorlat alkalmazásával.

Foglalkozni kell az átmenet regionális folyamataival, azok sajátosságaival és hatásainak számbavételével. Az átmenet területi vizsgálatával és az eredmények közreadásával a nemzetközi regionális tudomány számára is újdonságokat mondhatunk, illetve olyan törvényszerűségeket tárhatunk fel, amelyek a területi folyamatok összetettségét még mélyebben világítják meg.

A regionális tudomány elhanyagolta a városfejlődés kérdését, holott a város, a centrum a területi folyamatok egyik mozgatója, a térbeli társadalmi–gazdasági változások meghatározó generálója. Elemezni kell a városhálózatot, annak kapcsolatait, a városok új funkcióit, azok megtelepedésének sajátosságait, a város és a vidéke együttélését és a városi terek átrendeződését.

A területi folyamatok alakításában egyre több új tényező jelenik meg, létrejönnek hálózatok, újszerű kapcsolatok az elemek között, eddig nem ismert intézményi modellek szerveződnek, fokozódik a helyi–területi piac szerepe, és sorolhatnánk tovább az eddig nem kutatott elemeket. A területfejlesztés új faktorait folyamatosan vizsgálni és értékelni kell, hogy a területi politika számára mind országos, mind regionális, mind helyi szinten növelni tudjuk a mozgásteret, a cselekvési pályákat, s ezzel fokozódjék a területi egységek aktivitása.

A hazai regionális tudomány felkészültsége lehetőséget ad arra, hogy áttekintse a közép-európai térség területi folyamait, s azt értékelje az európai összefüggések alapján. Folyamatosan nyomon kell követni a nagyrégióban zajló regionális átalakulást, ez kapcsolódik az átmenet területi jelenségeinek kutatásaihoz is, de egyre fontosabb elemévé válik a nemzeti stratégiának.

A területi folyamatok felértékelődése a jövőben tovább tart, növekszik az igény a tudományos apparátusok eredményei iránt. Ennek a kihívásnak a regionális tudomány csak akkor tehet eleget, ha növeli elméleti és módszertani bázisait, folyamatosan érvényesíti a tudományterület nemzetközi trendjeinek eredményeit, s mindehhez egyre több fiatal szakembert von be a kutatásokba.

Jegyzetek

- ¹ Dunántúli Tudományos Intézet: Pécs; Alföldi Tudományos Intézet: Kecskemét, Békéscsaba, Szolnok, Debrecen; Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet: Győr, Szombathely; Közép- és Észak-magyarországi Tudományos Intézet: Budapest, Miskolc.
- ² A Széchenyi István Főiskolán üzemgazdászok és mérnökök számára terveznek posztgraduális településgazdász képzést.
- ³ Szent István Egyetem (Gödöllő), Miskolci Egyetem, Békéscsabai Tanárképző Főiskola.
- ⁴ Regionális és európai szakemberek képzési programja, posztgraduális és doktori képzése. A program tagjai: Párizs VIII. Egyetem, Leeds Egyetem, Barcelona Egyetem, PTE – Pécs, SZIF – Győr, PATE Állattenyésztési Kara – Kaposvár, VEE – Veszprém.

Irodalom

- Pritz P. (szerk.) (1995) *Az MTA társadalomtudományi kutatóhelyeinek 1994. évi tudományos tevékenysége*. Budapest, MTA.